

ЦІННІСНІ¹ ВИКЛИКИ УКРАЇНСЬКІЙ ЮРИДИЧНІЙ (ПРАВНИЧІЙ) ОСВІТІ

П. ПАЦУРКІВСЬКИЙ
*доктор юридичних наук, професор,
декан юридичного факультету
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

Р. ГАВРИЛЮК
*доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри публічного права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

«Змінюйся, а то помреш» — постулює одна із максим, що лежать в основі антропосоціокоду китайської цивілізації, очевидні успіхи якої не потребують жодних аргументів. Ця сама максима, як не парадоксально на перший погляд, стосується безпосередньо і закономірностей функціонування, здавалося б, такого консервативного суспільного інституту, як освіта і професійна підготовка людей у будь-якому соціумі, зокрема і професійна правнича підготовка.

Як зазначає один із найбільших знавців західної традиції права Г. Бер-

ман, кардинальні зміни суспільних вимог до професії правника мають тривалу історію та охоплюють «шість великих революцій», що «змінюють західну традицію права у процесі її розвитку» [2, 35]. Кожна з цих революцій породжувала під впливом суспільних потреб власну парадигму соціальних вимог до особи правника та його фахової підготовки. Перша з них — за її пізнішою назвою Папська — відбулася упродовж 1075–1122 рр. і породила новий для того часу тип юриста — юриста-тлумача римського права. Саме у цей період з'явилася знаменита юри-

¹ Згідно з ученням про цінності квінтесенція будь-якої цінності полягає у її значущості для певного суб'єкта чи феномена. Філософія поділяє усі цінності на атрибутивні для відповідного суб'єкта або феномена — без наявності у нього такої цінності він не може ні з'явитися, ні існувати в принципі (нерідко цей тип цінностей іменується субстанційними цінностями) та системоутворюючі цінності, без яких він може функціонувати, однак неповноцінно, тобто із суттєвими ризиками для своєї природи та темпоральних перспектив [1].

дична школа у Болоньї, що згодом переросла в університет [2, 127].

Поява сучасної європейської і прогресивної світової матриці суспільних вимог до професійних якостей правника сягає своїм корінням часу офіційного визнання та утвердження державами Європи основоположних загальноєвропейських і загальнолюдських цінностей — прав людини, верховенства права та плюралістичної демократії [3; 4]. Це сталося у середині ХХ ст. Потреби захисту цих цінностей і становили квінтесенцію нових суспільних вимог прогресивних спільнот світу до фаху правника. Розпочаті у країнах Заходу реформи правничої професії продовжуються і дотепер.

Аналогічними історичними викликами для правничої освіти України стали такі фундаментальні події, як поява незалежної Української держави та визнання нею як основоположних європейських і загальнолюдських цінностей (статті 3, 8, 15) [5], перемога Революції Гідності та публічне обрання європейського вектору суспільного розвитку [6]. Тобто і перед Україною постала необхідність відмовитися від усталених стереотипів та уявлень щодо класичних правничих професій — судді, адвоката, прокурора, нотаріуса і замінити їх, за прикладом прогресивних країн Заходу, «правничою професією нового типу».

Нині ця вимога часу, як доречно зауважив С. Головатий, стала конституційною вимогою [7, 186]. Зокрема, у розділі VIII «Правосуддя» Конституції України з'явилися такі принципово нові для вітчизняної конституційної доктрини юридичні конструкції, як: «професійна діяльність у сфері права» (ст. 127), «правнична професія» (ст. 131), а юридична конструкція «професійна правнична допомога» (статті 59, 131²) була зафіксована у Конституції України двічі. Ми цілком поділяємо резюме з цього приводу Ю. Барабаша: «Зазначені зміни не тільки модернізують філосо-

фію юридичної діяльності, а й, що принципово для усвідомлення громадою необхідності реформування юридичної (правничої) освіти, покладають додаткові зобов'язання на державу <...>, зокрема і Міністерство освіти і науки» [8, 3] України. Зазначені конституційні зміни надали об'єктивній потребі реформування правничої освіти і загального доступу до правничої професії характеру крайньої необхідності.

Найнебезпечніші виклики українській юридичній (правничій) освіті

Цих викликів надто багато. Їхня ієрархія може бути різною, оскільки допустимі різні критерії їхньої класифікації. Ми обираємо серед них *критерій міри суспільної небезпеки* тієї чи іншої загрози для подальшого розвитку як власне юридичної (правничої) освіти та загального доступу до правничої професії зокрема, так і для суспільного прогресу України загалом.

Згідно з цим критерієм найбільшу загрозу правничій освіті в Україні впродовж усіх років незалежності становила і продовжує це робити відсутність державної стратегії і взагалі будь-якої послідовної державної політики у сфері юридичної (правничої) освіти та доступу до неї. Прямим наслідком цього стала поява та існування в Україні дуже багатьох так званих правничих шкіл, які навіть наближено не відповідали на час їх відкриття і не відповідають нині ліцензійним та акредитаційним умовам діяльності правничих шкіл. Перманентна зміна ліцензійних та акредитаційних умов функціонування правничих шкіл також належить до таких явищ, як і умови вступу у вищі навчальні заклади України (ВНЗ), зокрема і на правничі факультети навіть після прийняття Закону України «Про вищу освіту» (далі — Закон).

Однією з новацій Закону стало нормативне закріплення необхідності

невідкладного переходу в освіті від державоцентризму і вищоцентризму до людиноцентризму, передусім студентоцентризму. Це знайшло своє конкретне втілення у гарантуванні академічних свобод учасників навчального та наукового процесів, забезпеченні академічної мобільності цих же суб'єктів, а щодо вступу — у формулі «Гроші ідуть за студентом». Зокрема, принцип студентоцентризму був закріплений у ст. 44 «Умови прийому на навчання до вищих навчальних закладів» та ст. 72 «Формування та розміщення державного замовлення» Закону його первісної офіційної редакції, що набула чинності 6 вересня 2014 р. Так, у ч. 3 ст. 72 Закону вимагається від уповноважених на це суб'єктів вищої освіти, передусім від Міністерства освіти і науки України (далі — МОН України), забезпечення «розміщення державного замовлення здійснюється на конкурсних засадах та принципах добросовісної конкуренції, відкритості та прозорості, рівноправності, об'єктивного та неупередженого оцінювання пропозицій учасників конкурсу» (ст. 44) [9], тобто абітурієнтів. Це положення Закону досі не змінено.

Водночас у п. 5 ч. 6 ст. 44 Закону уточнюється: «Особи, які здобули право навчатися за кошти державного бюджету, розподіляються у порядку черговості (згідно з рейтинговим списком вступників) серед вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку фахівців за відповідною спеціальністю, згідно з виставленими вступниками пріоритетами та правилами прийому до вищих навчальних закладів» [10, 78]. Інакше кажучи, за цих умов право вибору вишу для власного навчання належало абітурієнту, що породжувало між ВНЗ реальну конкуренцію. Це неодмінно змінило б якість підготовки фахівців, зокрема і правників.

Однак зазначене положення ст. 44 Закону з часом було змінено на інше: «Рейтинговий список випускників формується на основі конкурсного

балу за кожною спеціальністю згідно з виставленими вступниками пріоритетами з повідомленням про отримання чи неотримання ними права здобувати вищу освіту за кошти державного бюджету» [9]. Унаслідок цієї спритної маніпуляції із текстом абітурієнти перестали бути ключовим суб'єктом виборювання місць державного замовлення. Це суб'єктивне право було розділене між МОН України, ВНЗ і тими ж абітурієнтами не на користь останніх. Тим самим принцип «кошти ідуть за студентом» було анульовано. МОН України для кожного вишу став доводити ліміт бюджетних місць. За критерій визначення обсягів цих лімітів було взято попередні показники державного замовлення, засади якого закладалися ще колишніми Президентом України В. Януковичем та Міністром освіти України Д. Табачником. У 2017 р. цей підхід, який прямо суперечить європейським цінностям, обраним Українським народом під час Революції Гідності, було закріплено такою ж дореволюційною за ціннісним спрямуванням «Процедурою та критеріями розміщення державного замовлення на підготовку магістрів (на основі освітнього ступеня бакалавра)» [11]. Цим самим по всій вертикалі — від бакалавра і до магістра — «оцінювання пропозицій учасників конкурсу» було замінено «оцінюванням конкурсних пропозицій вищих навчальних закладів», а ключовим суб'єктом цього оцінювання став МОН України, було повернуто на невизначений час непрозору та корупційну практику розміщення МОН України держзамовлення на підготовку фахівців із вищою освітою у «своїх вишах».

Показником використання правничими школами міри «близькості» до МОН України того чи іншого ВНЗ може бути найменший конкурсний бал абітурієнта-непільговика, який дав можливість йому бути зарахованим на перший курс бакалаврату спеціальності «Право» на місце державного замов-

лення. До прикладу, найвищим цей бал у 2017 р. виявився у безумовного лідера вищої освіти України Київського національного університету імені Тараса Шевченка — 191,15 бала. Друге місце в Україні за цим показником посів Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича — 190,485 бала. Їхні правничі школи не перебувають під патронатом МОН України.

Навіть у таких, безперечно, елітних навчальних закладах, як Львівський національний університет імені Івана Франка та Національний університет «Києво-Могилянська академія» цей показник був, відповідно, 188,012 бала та 184,9 бала. Що це дало в умовах єдиного загальнонаціонального конкурсу, а саме за цим принципом здійснювався вступ на всі освітні рівні спеціальності «Право» у 2017 р., можна побачити з такого прикладу. Так, на місця державного замовлення у ці навчальні заклади на перший курс освітнього рівня «Бакалавр права» стаціонару було зараховано, відповідно, 65 і 57 абітурієнтів із меншим конкурсним балом, ніж був прохідний бал для зарахування на аналогічний рівень навчання у правничій школі Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Тобто, безумовно, одні з найкращих в Україні правничі школи цих обох університетів під час вступної кампанії 2017 р. одержали певну перевагу МОН України порівняно з двома іншими — вказаними вище — правничими школами.

Ще «доступнішими» були місця державного замовлення для вступників на освітній рівень «Бакалавр права» у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого та у Національному університеті «Одеська юридична академія». Зокрема, у першому випадку для вступу за державним замовленням було достатньо: на факультет публічного права і адміністрування — 182,81 бала; у слідчо-кри-

мінальний інститут — 182,204 бала; в інститут для підготовки кадрів для органів юстиції — 182,036 бала; в інститут прокуратури та кримінальної юстиції — 182,002 бала. Абітурієнтам Національного університету «Одеська юридична академія» для вступу на бюджетні місця на перший курс за освітнім рівнем «Бакалавр права» у 2017 р. було достатньо: на факультет цивільної та господарської юстиції — 182,964 бала; на факультет адвокатури — 182,911 бала; на факультет підготовки слідчих — 182,709 бала; на судово-адміністративний факультет — 182,507 бала; на соціально-правовий факультет — 182,24 бала; в інститут кримінальної юстиції і на факультет міжнародно-правових відносин — 182,204 бала.

Аналіз ходу та результатів вступної кампанії 2017 р. переконує, що у різних правничих шкіл був різний найменший конкурсний бал абітурієнта-непільговика, який дав змогу йому бути зарахованим на місце державного замовлення на перший курс бакалаврату спеціальності «Право». Інакше кажучи, умови вступу абітурієнтів на місця державного замовлення у 2017 р. у різних правничих школах України були *не рівними, а різними*.

Чи є це втіленням європейських підходів в освіті, реалізацією принципів справедливості та добросовісності з боку держави щодо її ж молодого покоління — абітурієнтів? Запитання риторичне. Принагідно нагадаємо, що ст. 24 Конституції України прямо забороняє дискримінацію людей в Україні за будь-якими ознаками. Однак де-юре нова практика розподілу місць державного замовлення на підготовку правників, як і всіх інших фахівців, де-факто залишилася попередньою і вона відверто неправомірно лобіює вступ абітурієнтів в одні виші та дискримінує вступ їх в інші, знищуючи цим самим добросовісну міжуніверситетську конкуренцію як вирішальну запоруку доко-

рінної перебудови правничої та усїєї вищої освіти в Україні.

Ще одним промовистим свідченням відсутності виваженої державної політики у сфері юридичної (правничої) освіти є багаторічна практика надання платних освітніх послуг ВНЗ у цій царині. Це питання принципове, оскільки більшість навчальних закладів, у яких функціонують правничі школи, розглядають останні переважно як фінансових донорів для власного виживання навіть ціною дискредитації як юридичної (правничої) освіти шляхом максимального послаблення вимог до її якості зокрема та фаху правника загалом. Не слід забувати і про той факт, що значну більшість студентів-правників в Україні становлять особи, які навчаються саме за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб, тобто йдеться про масове явище.

Платні послуги у сфері вищої освіти, як відомо, регулюються у ст. 73 Закону. Згідно з нею порядок їх встановлюють спільно МОН України, Міністерство економіки України і Міністерство фінансів України. Саме ці міністерства ще 23 липня 2010 р. видали чинний і дотепер наказ № 736/902/758 «Про затвердження порядку надання платних послуг державними та комунальними навчальними закладами». У пункт 2.1 зазначається: «Встановлення вартості платної освітньої послуги здійснюється на базі економічно обґрунтованих витрат, пов'язаних з її наданням. Калькуляційною одиницею при цьому є вартість отримання відповідної платної освітньої послуги однією фізичною особою за весь період її надання у повному обсязі» [12]. Це головне, загальне правило, але ВНЗ його не дотримуються, тому що тодішня шахрайська влада в абзаці 4 п. 2.1 зафіксувала положення діаметрально протилежного змісту: «Відповідно до цього Порядку навчальний заклад може диференціювати розмір плати (курсив наш. — П. П. і Р. Г.)

за надання платної освітньої послуги, виходячи з ліцензованого обсягу, співвідношення попиту і пропозиції за конкретними напрямками (спеціальностями) навчання на державному (регіональному) ринку освітніх послуг» [12]. Не дивно, що всі без винятку ВНЗ України забули про *справедливість і добросовісність*, про ст. 24 Конституції України, у якій забороняється дискримінація людей в Україні за будь-якими ознаками, кинулися *заробляти гроші на студентах* замість того, щоб надавати їм *платні освітні послуги*.

До набуття чинності Законом такі діяння були протиправними, недобросовісними, аморальними, а опісля вони ще й набули ознак злочину: абзац 4 ч. 2.1 зазначеного Порядку про ніби то «право» навчальних закладів на диференційований підхід щодо встановлення розмірів оплати за навчання студентів став прямо суперечити імперативу ст. 4 «Право на вищу освіту» Закону: «Усі особи, які здобувають вищу освіту у вищих навчальних закладах, мають рівні права та обов'язки» [9]. Тому МОН України слід ініціювати зміни у зазначене вище Положення.

Проте це аж ніяк не означає, що слід відмовитися від підготовки майбутніх правників у ВНЗ за кошти фізичних і юридичних осіб. Це кардинально суперечило б, як мінімум, двом факторам. По-перше, нинішня Українська держава неспроможна взяти на себе усі видатки на підготовку усього обсягу правників, сукупно затребуваного суспільством. Потреби публічного сектору суспільства, які в Україні традиційно іменуються державними потребами, становлять незначну частку від загального обсягу суспільних потреб у висококваліфікованих правниках. За цих умов за державою слід залишити фінансування підготовки правників для потреб публічних інститутів суспільства, а для підготовки решти необхідного обсягу правників — запровадити доступне кредитування навчання кра-

щих абітурієнтів, що не пройшли конкурс на місця державного замовлення, а також використовувати з цією метою кошти фізичних і юридичних осіб.

При цьому мусить бути невідкладно подолана за допомогою держави ще більш поширена негативна практика в Україні, аніж завищення собівартості підготовки студентів так званих «козирних» ВНЗ і популярних спеціальностей, передусім правничої — це *практика демпінгування* вартості підготовки фахівців із вищою освітою слабкими та вкрай слабкими вишами, зокрема і їх правничими школами, оскільки вони неспроможні вести добросчесну конкурентну боротьбу за абітурієнта і «купають» його кратно заниженою платою за навчання, яка унеможлиблює якісну підготовку фахівця.

За цих умов МОН України зобов'язаний сформувавши групи з провідних вітчизняних експертів та залучити до їхньої роботи зарубіжних експертів, які б із врахуванням вітчизняних реалій прозоро та публічно визначили мінімально допустиму вартість підготовки на договірних умовах фахівців спочатку хоча б із найбільш «платоспроможних» спеціальностей, передусім спеціальності «Право», а згодом й усіх інших. Цей мінімум відразу ж повинен стати однією з атрибутивних ліцензійних та акредитаційних умов для усіх ВНЗ України усіх форм власності.

Саме такою, максимально конкретною та прагматичною повинна стати державна стратегія і тактика виведення із кризи вітчизняної юридичної (правничої) освіти. При цьому має бути раціонально використаний досвід інших держав світу, які успішно здійснили реформування юридичної (правничої) освіти у власних країнах. Зокрема, цінний досвід системного подолання кризового стану національних правничих шкіл набула Японія [13].

Друге місце за реальними та потенційними загрозами правничій освіті в

Україні впродовж років незалежності займає академічна недобросчесність викладачів і студентів значної частини правничих шкіл у найширшому розумінні цього слова, передусім корупція. Один із найавторитетніших сучасних кримінологів України О. Костенко наголошує, що корупцією є зловживання повноваженнями, наданими посадовій особі законодавством чи публічною владою, які ведуть до порушення соціального порядку [14, 14]. Чи охоплює це визначення корупції відповідні вчинки з боку науково-педагогічного персоналу правничих шкіл? Пряму позитивну відповідь на це запитання дає чинний Закон. Зокрема, у ст. 55 вказується, що до основних посад зазначеної вище категорії працівників належать посади: декана факультету і його заступників; завідувача кафедри; професора; доцента; старшого викладача, викладача, асистента, викладача-стажиста. А згідно зі ст. 58 найголовнішим обов'язком усіх зазначених вище посадовців є забезпечення викладання на високому науково-теоретичному і методологічному рівні дисциплін відповідної освітньої програми за спеціальністю [9].

Проаналізуємо із зазначених позицій такий факт: 12 % випускників бакалаврату спеціальності «Право» у 2017 р. після закінчення правничих шкіл одержали дипломи з відзнакою. Із них тільки мізерна частка підтвердила рівень своїх знань під час вступного іспиту у магістратуру, який здійснювався за допомогою комп'ютерного тестування згідно з принципами зовнішнього незалежного оцінювання (далі — ЗНО), а 15 % з цієї категорії випускників правничих факультетів взагалі одержали під час вступу незадовільні оцінки. То ж чи було допущено у відповідних правничих школах під час оцінювання професійних компетентностей значної частини цієї групи випускників порушення соціального порядку? Запитання риторичне.

Мало місце порушення соціального порядку і під час прийняття неправомірного рішення неуповноваженими на це суб'єктами щодо апробації банку тестів із шести базових правничих дисциплін тільки на студентах трьох правничих шкіл, які серед інших повинні були проходити ЗНО для вступу на здобуття ступеня вищої освіти магістра за спеціальністю 081 «Право» у 2017 р. — Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Національного університету «Одеська юридична академія» та юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Це надало випускникам цих правничих шкіл переваги при вступі у магістратуру, поставило випускників бакалаврату інших правничих шкіл у гірше становище. Згідно з виробленою процедурою (тобто соціального порядку у цій сфері суспільних відносин) рішення про проведення апробації тестів та її умови мала право приймати тільки Робоча група з питань організації та проведення єдиного фахового вступного випробування з використанням організаційно-технологічних процесів здійснення ЗНО для вступу на здобуття ступеня вищої освіти магістра за спеціальністю 081 «Право» у 2017 р., однак вона його не приймала.

Порушенням соціального порядку було визначення фаховою комісією з тесту загальних навчальних правничих компетентностей і фаховою комісією з іноземних мов при вступі у магістратуру зі спеціальності 081 «Право» у 2017 р. порогової межі «здав/не здав», суттєво нижчої від межі вгадування правильних відповідей із зазначених вступних випробувань. Ці порушення соціального порядку не дали змогу належною мірою з'ясувати дійсну спроможність великої кількості вступників у магістратуру зі спеціальності «Право» якісно засвоїти ними магістерську освітню програму та набуті відповідних компетентностей правника.

Особливо багато порушень соціального порядку у процесі підготовки правників допускає чимала кількість правничих шкіл України. Це передусім фактична невідповідність цих шкіл задекларованим ліцензійним умовам їхньої діяльності, культивування занижених вимог до професійних компетентностей викладачів і студентів, конфлікт інтересів у науково-педагогічного персоналу правничих шкіл, коли вони одночасно навчають студентів та оцінюють набуті ними компетентності, а по суті оцінюють якість власної роботи як викладача та допускають ще чимало інших порушень соціального порядку.

Ми зазначили лише про деякі приклади порушень соціального порядку при підготовці правників в Україні. Повний перелік був би надзвичайно довгим і вражаючим. Однак запровадження такого публічного «реєстру» допущених порушень соціального порядку на усіх рівнях та етапах підготовки правників в Україні відіграло б для останньої позитивну роль. Адже найкращим запобіжником від корупції є прозорість відповідних процесів.

Наведемо ще одне принципове застереження О. Костенка: «Сучасна вітчизняна корупція, — це корупція кризового типу, оскільки вона: а) породжується кризовими явищами сучасного українського суспільства (а не лише недосконалістю кримінальної юстиції); б) здатна поглиблювати кризу цього суспільства, маючи властивість зводити нанівець будь-які <...> реформи в Україні. У цьому полягає її загроза для національної безпеки України» [14, 14].

Особливо небезпечний феномен вітчизняної корупції кризового типу у сфері підготовки майбутніх правників, оскільки він уможливує прищеплення останнім ще на студентській лаві нульової толерантності до корупції, утвердження у їхній свідомості безперечного пріоритету загальнолюдських цінностей і чеснот, культури високого

професіоналізму та захисту прав і свобод людини як способу життя. Експертне середовище не випадково успіх судової реформи в Україні останнім часом все більше пов'язує з успіхом реформування правничої освіти та загальних засад доступу до правничої професії.

Третьою фундаментальною вадою правничої освіти в Україні є фактична несумісність її панівної державоцентристської світоглядної парадигми з панівною людиноцентристською парадигмою розвитку вітчизняного соціуму. Антагонізм між ними став особливо очевидним і відчутним після Революції Гідності і проявляється у низці жорстких протистоянь. Передусім таке протистояння має місце з приводу того, кого слід вважати найголовнішим «замовником» підготовки правників — державу чи громадянське суспільство, заради якого і функціонує інструментальна (але не тоталітарна) держава та за якими професійними стандартами готувати правника. Так, згідно з розумінням цього феномена МОН України, більшістю професорсько-викладацького складу правничих шкіл країни, фахівців-експертів й вітчизняного соціуму загалом визначальним замовником підготовки фахівців-юристів де-факто продовжує вважатися і бути держава¹, а квінтесенцією фахової підготовки правника — формування його як захисника так званих «прав і законних інтересів держави».

Цим значною мірою зумовлена надпотужна підтримка панування традиційного позитивізму в освітніх і навчальних програмах із підготовки правників. Звісно, не менше цьому сприяють і переважаючі поки що світоглядні пріоритети великої частини викладачів правничих шкіл. Як не парадоксально, на консервацію цього стану мимовільно спрямована і дія чинного Закону, який ліберальний за

своєю природою та реально гарантує правничим школам і їхнім викладачам широку автономію і справжні академічні свободи.

Така позиція законодавця — це величезне благо для вищої освіти України загалом. Проте правнича професія, як і деякі інші, належить за своєю суспільною природою до регульованих професій і соціум має право ставити особливі нормативно фіксовані вимоги перед їх носіями. Так, згідно з прийнятими вітчизняним соціумом унаслідок Революції Гідності європейськими основоположними цінностями, такими у наш час стали права людини, верховенство права та плюралістична демократія. Інакше кажучи, відповідно до цих цінностей головним покликанням фахівця-юриста є активний професійний захист прав і гідності людини, верховенства права та плюралістичної демократії. Саме на це має бути спрямована вся підготовка майбутніх правників, не лише фахова, а й світоглядна, морально-етична і практична.

Останнього неможливо домогтися без розробки та прийняття законів України «Про регульовані професії» та «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії». Це створить законодавче підґрунтя для правомірного обмеження автономії правничих шкіл щодо змісту підготовки майбутніх правників, спрямування їхньої фахової підготовки у необхідному напрямі відповідно до нової парадигми розвитку України. Принагідно зазначимо, що фундаментальні правничі дисципліни, необхідні для опанування фаху правника нової якості, концептуально були погоджені ще під час конференції «Вдосконалення юридичної освіти в Україні: засадничі підходи», яка відбулася 25–26 квітня 2013 р. під егідою МОН України, Української Правничої Фундації, Проекту агент-

¹ Цей парадигмально хибний підхід поки що збережений його прихильниками навіть у проекті Концепції реформування правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії [15].

ства США з міжнародного розвитку «Справедливе правосуддя» та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Це такі дисципліни, як: теорія права; філософія права; права людини; конституційне право; адміністративне право; адміністративна юстиція; цивільне право; цивільний процес; кримінальне право; кримінальний процес; міжнародне публічне право; право Європейського Союзу; етика правника; правничі дослідження, аналіз та письмо (інакше кажучи, юридична методологія та юридична техніка). Серед них бракує хіба що таких фундаментальних дисциплін, як верховенство права і культура правового мислення. Однак на той час навіть еліта правничих шкіл України ще не усвідомлювала їх винятково важливого світоглядного, методологічного та практичного значення у підготовці фахівців-юристів нової форми.

Ще одне жорстке протистояння цього типу ведеться між правничими школами ВНЗ, які за своєю природою покликані готувати висококваліфікованих фахівців-юристів (це правничі школи класичних університетів і спеціалізованих вищих навчальних юридичних закладів) та юридичними факультетами тих ВНЗ, природа яких у принципі не дає змоги створити належні передумови для формування професійної культури правника нового типу, затребуваного сучасними реаліями суспільного розвитку України.

Загальновідомо, що основоположними світоглядними засадами та цінностями класичних університетів із часу їхньої появи і дотепер були та залишаються людиноцентризм і лібералізм. Це система світоглядних домінант, серед яких ключовими є природна рівність і свобода особи, верховенство права, право кожного індивіда університетської спільноти бути самим собою, максимально реалізувати свою індивідуальність. Інакше кажучи,

йдеться про світогляд, основою якого є загальнолюдські цінності. Парадигмально важливо з огляду на потребу підготовки правників нового типу і те, що в класичних університетах панує культ критичного мислення, вільнодумства, академічних свобод викладачів і студентів. Класичні університети перебувають в одвічній опозиції до несправедливості і свавілля, авторитаризму та волюнтаризму. Роль такої опозиції всередині цих університетів належить їхнім правничим школам. Саме цей буттєвий устрій класичних університетів і їх правничих шкіл є запорукою набуття зазначених якостей студентами-правниками та уможливує їхнє становлення правниками нового типу, гарантує формування у них стійкого світогляду правозахисника.

Протилежною є ситуація із буттєвими передумовами формування правників нового типу у політехнічних, аграрних, сільськогосподарських та інших непрофільних для здобуття правничої професії ВНЗ, оскільки в них панує культ формування у майбутніх фахівців жорсткої виробничої, технічної, технологічної тощо дисципліни, службового підпорядкування, непорушного порядку у думках та поведінці як найголовнішої цінності. Такі ціннісні максими навчальних закладів зазначеного вище типу не можуть не формуватися й у студентів-юристів, що прямо суперечить світоглядній та професійній парадигмам правника нового типу. Дію цих факторів суттєво посилює технократичний і механістичний тип мислення, що культивується у вищих зазначеної категорії.

Ще більш непридатні для здобуття атрибутивних компетентностей правника нового типу буттєві умови їх формування у студентів-правників ВНЗ Міністерства внутрішніх справ України, інших так званих «силових» відомств. Адже квінтесенцією, найголовнішим призначенням цих навчальних закладів є підготовка фахівців для

правоохоронних органів України, мета яких, зі свого боку, полягає у протидії злочинності в Україні. Основною світоглядною дисципліною для студентів спеціальності «Правоохоронна діяльність» є кримінологія, а такою дисципліною у фаховій підготовці — криміналістика. Проживають ці студенти не у звичайних будинках, квартирах, гуртожитках, а у казармах. Такий спосіб життя формує у них *світогляд, стиль мислення і поведінки солдата*, для якого найсвятіше — виконати команду прямого чи вищого за посадою командира, а *найвища цінність* завжди і повсюдно — захищати державу та її інституції, *служити державі*.

У такій напіввійськовій атмосфері функціонування вишу правоохоронного типу не може не деформуватися у тому ж напрямі і підготовка студентів спеціальності «Право». У них формується стійке сприйняття права як системи команд, розмивається чітка межа між конституційними правовими нормами, нормами звичайних законів і приписами підзаконних актів. Чи не вирішальну роль у цьому відіграє викладацький склад ВНЗ правоохоронного типу, який пройшов необхідну життєву виучку переважно у тій же правоохоронній системі і дивиться на світ крізь *грати наказів, обмежень і заборон*, формує у цьому ж ключі світогляд усіх студентів вишу, а не лише тих, що здійснюватимуть правоохоронну діяльність. За цих умов і випускники спеціальності «Право» правоохоронних ВНЗ матимуть переважно світогляд солдата та за набутою звичкою, що переростає із часом у внутрішню потребу, будуть спроможні здійснювати тільки так зване *«наказове правосуддя»* за велінням *«командирів життя»*.

Це фундаментальне протиріччя в Україні між потребою чинити нове правосуддя і продовженням «вкидати» у число нових правників переважаючої кількості таких, що мають світогляд

солдата, особливо гостре, а тому потребує політичної волі найвищого керівництва держави для його невідкладного кардинального подолання. А втім, і в 2017 р. тільки у ВНЗ Міністерства внутрішніх справ України спрямовано понад 60 % коштів, передбачених державою на підготовку правників освітнього рівня «Магістр права» спеціальності «Право». Зі свого боку, для правничих шкіл класичних університетів України на підготовку правників нового типу цього ж рівня, як і для рівня «Бакалавр права», виділена мізерна частина від усього обсягу державного фінансування. Якщо йти цим шляхом далі, то «провалимо» судову реформу в Україні і цього разу.

Четвертою за мірою деформуючого впливу на формування ключових компетентностей правника нового типу в Україні (він передусім та, головним чином, повинен уміти і могли застосувати право для вирішення конфліктних життєвих ситуацій) є відірваність сучасної правничої освіти від реальних потреб суспільної практики, надмірна теоретизація і догматизація цієї освіти, зведення її переважно до нагромадження студентами недостатньо системних знань про позитивне право та одночасна з цим недооцінка практичної підготовки майбутніх правників. За умов, коли фактичний обсяг таких знань став зростати у геометричній прогресії та водночас з'явилися доступні для усіх правників технічні й технологічні можливості одержувати необхідну інформацію про право, по суті, миттєво і будь-де в країні, стало можливим і необхідним відмовитися від викладеної вище парадигми підготовки правника у ВНЗ.

До того ж необхідність заміни моделі академічного типу підготовки правника в Україні, націленої на здобуття ним, головним чином, знаннєвих компетентностей, моделлю практичного типу його підготовки, яка слугуватиме поєднанню знаннєвих компетентнос-

тей із практичними вміннями та навичками, здобутими ще у правничій школі, стала невідворотною. Ми повністю поділяємо позицію Н. Ступницької, сформульовану нею у зверненні до читача на сторінках одного з нових модельних навчальних посібників, у якому викладається основний зміст загального адміністративного права, що методологічною основою оновленого навчального процесу повинно стати викладання правничих доктрин, принципів та інститутів, на яких базується відповідна галузь права, у поєднанні з прикладами з судової практики, наведенням необхідних статистичних даних, відомостей з історії та сьогодення правозастосування, а контрольні запитання і завдання студентам формулювати так, щоб якомога повніше допомогти їм підготуватися до майбутньої практичної діяльності [16, 4]. Для цього вкрай необхідна кардинальна зміна світоглядних і ментальних установок професорсько-викладацького складу правничих шкіл. Це завдання незрівнянно важче, ніж прийняття необхідних законодавчих чи інших нормативних актів і може бути успішно вирішене тільки впродовж певного періоду часу.

Перехід від моделі академічного типу підготовки правника до моделі практичного типу його підготовки з неминучістю потягне за собою передусім перегляд освітніх програм підготовки правників із метою знайти час для їх практичної підготовки, що, зі свого боку, призведе до суттєвого зменшення обсягу кредитів навчальних дисциплін, які не мають прямого стосунку до права (гуманітарний блок), а також до вилучення з освітніх програм підготовки правників зайвих, хоча зовні й юридично орієнтованих предметів типу кримінології, криміналістики, конституційного права зарубіжних країн, права соціального захисту та їм подібних. Причому якість світоглядної та гумані-

тарної підготовки майбутніх правників від цього нічого не втратить, а фахова — тільки виграс.

Зазначена вище зміна парадигм професійної підготовки правників змусить також запровадити *замість семінарських занять*, апріорі націлених на поглиблення і закріплення певних теоретичних питань, що розглядалися на лекції або спеціально були залишені для їх вивчення під час семінару, *практичні заняття* для набуття навичок і вмінь вирішувати у групі правові казуси, інакше кажучи, правові спори суб'єктів правовідносин. Кардинально новими стануть роль і зміст самостійної роботи студента-правника та керівництво нею з боку викладача, адже основним змістом самостійної роботи студента-правника також повинно стати напрацювання умінь і навичок індивідуально вирішувати правові казуси (правові спори) та захищати власне вирішення їх перед викладачем.

Запровадження моделі практичного типу підготовки правника змусить кардинально змінити зміст та обсяг лекцій як форми професійної підготовки студентів, а ще кардинальніше — їхню мету: лекції нового типу з правничих дисциплін повинні набути методологічної спрямованості, прагнути навчити студентів правильних алгоритмів колективного та індивідуального вирішення юридичних казусів під час практичних занять чи самостійної роботи, ознайомити із різними доктринальними та практичними підходами до їх розв'язання. Інформаційна складова лекцій відійде на другий план.

П'яте місце із зазначених вище принципів недоліків у підготовці правників в Україні займає *вкрай слабка мотивація учасників освітнього процесу*, передусім викладачів і студентів до одержання кінцевого результату належної якості. Заробітна плата професорсько-викладацького складу, що готує майбутніх правників, вкрай низька порівняно із заробітними платами

значної більшості категорій працюючих, а її питома вага продовжує зменшуватися ще більше. Водночас її розмір зовсім не залежить від якості роботи того чи іншого викладача — тут панує повна зрівнялівка. Державою зовсім не передбачені суттєві доплати викладачам, хоча б разового характеру, за досягнення студентами-правниками під їх керівництвом високих показників у національних конкурсах професійних знань, умінь і навичок, тим паче в аналогічних міжнародних конкурсах. Навіть законодавчо передбачене періодичне підвищення професійної кваліфікації викладачів вони змушені фінансувати за власний рахунок або перетворювати його у профанацію. За усе наведене значна кількість викладачів правничих шкіл «мстить» низьким рівнем вимог як до власної роботи як педагогів, так і до професійного зростання студентів на всіх етапах їхньої підготовки.

Поки що не більше стимулів до успішного навчання та набуття практичних умінь і навичок й у студентів-правників. Існуючі практики одержання вищої юридичної освіти, особливо у правничих школах непрофільних для правничого фаху ВНЗ, а також поширені практики доступу до усіх без винятку правничих професій, не орієнтують їх на здобуття під час одержання правничої освіти належних професійних компетентностей. Вкрай негативну роль у цьому відіграє і хибно зрозуміла та сприйнята в Україні Болонська система набрання студентом у різних вишах *залікових кредитів*, що відкриває для нього двері до його справжньої академічної мобільності — у нас вона, по суті, зведена до набрання студентами під час семестрових занять великої частини *іспитових балів*, які обов'язково їм додаються під час навіть вкрай примітивних відповідей на іспитах. Чи не так з'являються власники дипломів із відзнакою після закінчення бакалаврату зі спеціальності «Право», які потім

неспроможні скласти вступний іспит у магістратуру з цієї ж спеціальності методом комп'ютерного тестування за принципами ЗНО навіть на найнижчу позитивну оцінку?

Наведені проблеми у правничій освіті України породжують не мотивацію викладачів і студентів до високопродуктивної їх співпраці, а демотивацію та вже давно переросли у взаємну «амністію» значної частини викладачів і студентів з приводу фахової підготовки останніх. Така «амністія» зводиться до «прощення» цими викладачами відсутності належної фахової підготовки у відповідних студентів, а також «прощення» цими студентами фактичного самоусунення цих викладачів від здійснення ними підготовки правників нового типу.

Ключовим інструментом подолання цієї ганебної практики може і повинна стати докорінна зміна методики оцінювання набутих студентами компетентностей, а саме унеможливлення уникнути студенту об'єктивної неупередженої процедури оцінювання набутих ним компетентностей під час кожного іспиту, передбаченого освітньою програмою (цього найоптимальніше досягти за допомогою методу комп'ютерного тестування на основі принципів ЗНО) та повне усунення від безпосереднього особистого оцінювання студентів тих викладачів, які їх навчали. Поряд із багатьма іншими позитивними наслідками для кардинального поліпшення правничої освіти така практика спроможна стати надпотужним стимулом для обох сторін освітнього процесу — студентів і викладачів.

Невідкладні заходи з реформування юридичної (правничої) освіти в Україні

Ще зовсім нещодавно тільки перелік цих заходів суттєво перевищував обсяг аналізу її найфундаментальніших проблем. Однак із появою напри-

кінці вересня 2017 р. для публічного обговорення проекту Закону України «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» (далі — проект Закону) групи народних депутатів України на чолі із заступником голови Верховної Ради України О. Сироїд цей перелік стало можливим різко скоротити. Водночас з'явилася необхідність висловити хоча б найпринциповіші міркування щодо змісту цього проекту.

Передусім вважаємо за необхідне висловити свою категоричну незгоду з тими критиками, які вважають його появу передчасною чи навіть недоречною. У попередній частині нашої статті було показано, наскільки серйозні проблеми нагромадилися у правничій освіті України та якого гострого характеру набула більшість із них. Зазначений проект Закону повністю спрямований на їхнє подолання. Він наскрізь просякнутий європейськими світоглядними та методологічними підходами, має на меті кардинально змінити парадигму підготовки правників в Україні на засадах європейських підходів і цінностей зі збереженням прогресивних національних традицій, відверто заперечує ще дуже поширений в українських правничих школах етатизм як цінність для правника й уможливорює справжню реформу юридичної (правничої) освіти в Україні. Запропонована з цією метою нова інституційна структура забезпечення якості юридичної (правничої) освіти та оцінювання правничих шкіл, якщо бути неупередженим, повинна бути оцінена як потенційно спроможна забезпечити досягнення задекларованих цілей, адекватно відповідає на найголовніші виклики, що постали нині перед юридичною (правничою) освітою України.

Особливо цінним для реформування юридичної (правничої) освіти в Україні є світоглядно та методологічно новий за його змістом розділ IV «Загальний доступ до правничої про-

фесії». У ньому передбачені серйозні нормативні та інституційні гарантії професійної незалежності правничої професії, її самоврядності та цивілізованого доступу до правничої професії осіб, які мають на це законне та моральне право. Крім того, передбачено механізми та процедури унормування поки що найкорупційніших правил і процедур одержання фаху правника та загального доступу до правничої професії. Також проект Закону містить у собі ще дуже багато інших інструментів, при вмілому використанні яких можна подолати нинішню кризу юридичної (правничої) освіти в Україні.

Водночас він не позбавлений і певних недоліків, окремі з яких дуже серйозні, перебувають в антагонізмі з концепцією проекту Закону загалом та що ще гірше — прямо суперечать ч. 3 ст. 22 Конституції України, у якій вимагається: «При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» [5]. Це безпосередньо стосується ч. 4 ст. 7 «Стандарт освітньої діяльності для правничих шкіл», у якій передбачено, що «науково-педагогічні працівники правничої школи володіють державною мовою, а також однією з офіційних мов Ради Європи на рівні, що забезпечує можливість як усного, так і письмового їх застосування, у тому числі у професійній сфері» [17], а також п. 7 ч. 4 розділу 7 «Прикінцеві та перехідні положення», у якому зазначається: «Особи, які на момент набрання чинності цим Законом займаються діяльністю, визначеною в частині шостій статті 21 цього Закону, вважаються такими, що мають вищу (правничу) юридичну освіту протягом п'яти років з дня набрання чинності цим Законом» [17]. Саме тому ці положення повинні бути вилучені розробниками проекту Закону із нього ще до початку офіційних процедур розгляду у Верховній Раді України. До речі, саме ці положен-

ня викликали найбільше збурення і несприйняття як серед науково-педагогічних працівників правничих шкіл, так і серед спільноти правників-практиків України та соціуму загалом.

Проект Закону також гостро потребує приведення до єдиного знаменника тлумачення у ньому поняття правничої професії. Як у самій назві документа, так і загалом у низці інших його положень застосовано поняття єдиної правничої професії. Це, до речі, відповідає його тлумаченню і в оновленій Конституції України, про що вже зазначили автори на початку цієї статті. Водночас у ч. 4 ст. 21 проекту Закону, назва якої також виходить із концепту єдиної правничої професії, йдеться про чотири класичних правничі професії: суддю, адвоката, прокурора і нотаріуса [17].

Проект Закону містить ще деякі неприйнятні для вітчизняної дійсності юридичної освіти положення, які формально Конституції України не суперечать, проте суперечать здоровому глузду. Так, у ч. 8 ст. 5 «Стандарт юридичної (правничої) освіти» вимагається: «Правнична школа гарантує студентам викладання навчальних дисциплін однією з офіційних мов Ради Європи або доступ до програм обміну для навчання в іноземному вищому навчальному закладі з викладанням однією з офіційних мов Ради Європи. Опанування щонайменше двох навчальних дисциплін, які викладаються однією з офіційних мов Ради Європи, або навчання щонайменше впродовж одного семестру в іноземному вищому навчальному закладі з викладанням однією з офіційних мов Ради Європи, є складовою стандарту юридичної (правничої) освіти» [17].

Жодна правнична школа України, як і правничі школи розвинутих країн Європи, що не належать завідомо до англійських чи французьких правничих шкіл, неспроможні надати такі гарантії своїм студентам, проте зобов'язані максимально сприяти цьому.

З багатьох незалежних від науково-педагогічних працівників правничих шкіл причин нереалістичний також імператив п. 5 ч. 1 ст. 7 «Стандарт освітньої діяльності для правничих шкіл»: «Науково-педагогічні працівники правничої школи, що мають наукові ступені та вчені звання, беруть участь у міжнародних стажуваннях і конференціях та публікують не менше однієї статті на рік у виданнях, що включені до міжнародних науково-метричних баз даних *Scopus* та *Web of Science*» [17]. Як мінімум, редакція цих частин проекту Закону повинна бути переглянута із врахуванням українських реалій, хоча закладені у них ідеї заслуговують на підтримку та розвиток, але поки що не на часі.

Гострі дискусії точаться у професійному середовищі правників, науково-педагогічного персоналу правничих шкіл та у суспільстві загалом з приводу того, повинен залишитися чи ні як відокремлений бакалаврський рівень підготовки правників. Ми поділяємо позицію розробників проекту Закону, що підготовку правників належить здійснювати у межах магістерського рівня вищої освіти, оскільки особливі, підвищені вимоги до носія цього фаху можливо реалізувати тільки у повному обсязі магістерської освітньої програми.

Водночас, поки ще залишається бакалаврський освітній рівень підготовки правника, вважаємо за необхідне звернути увагу всіх зацікавлених сторін на крайню потребу трансформувати якомога швидше вступний іспит у магістратуру зі спеціальності «Право» у формі комп'ютерного тестування за принципами ЗНО на випускний іспит із бакалаврату спеціальності «Право» у формі комп'ютерного тестування за принципами ЗНО. Диплом правника державного зразка видавати лише тим бакалаврам права, які успішно складуть цей іспит. Випускникам бакалаврату, які не склали цей іспит, на розсуд відповідного вишу може бути виданий диплом вишів-

ського зразка. Ті ж випускники, які навчалися на бакалавраті спеціальності «Право» на місцях державного замовлення і не склали зазначений іспит, мають бути зобов'язані у належний правовий спосіб повернути державі витрачені на їхнє навчання кошти із врахуванням показників інфляції за відповідні роки. Цю новачку необхідно обов'язково вписати у Стандарт юридичної (правничої) освіти для бакалавра права, який перебуває на фінальній стадії його офіційного розгляду.

Загалом проект Закону заслуговує на позитивну оцінку та всебічну підтримку не тільки науково-педагогічними колективами правничих шкіл і професійною правничою спільнотою України, а й усім соціумом. Прийняття його як офіційного Закону України вирішальною мірою сприятиме початку справжньої реформи правничої освіти в Україні і загального доступу до правничої професії та певною мірою стане запорукою її успіху.

Також стала невідкладною потреба у розробці і прийнятті Закону України «Про регульовані професії», до яких, безсумнівно, належить і правнича професія. Як справедливо зазначається у проекті Закону, правнича професія є особливою, передусім професійно незалежною та самоврядною. Це обумовлено основною метою діяльності правників — захистом прав і свобод людини, зокрема у відносинах із органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також представленням державного обвинувачення у суді [17].

Кожній людині щоразу повинна бути надана достатня міра захисту її прав і свобод усіма учасниками цього процесу: суддею, адвокатом, прокурором і нотаріусом. Тому всім їм у кожній правничій школі повинна бути забезпечена однаково якісна професійна підготовка відповідно до державного Стандарту юридичної (правничої) освіти. Інакше кажучи, йдеться, як і у випадку підготовки

лікарів, про стандартизацію у певних межах професійної підготовки правників, якість якої зобов'язана гарантувати держава. У зв'язку з цим не можуть не бути обмеженими у визначених незалежними самоврядними інститутами межах академічні права і свободи як професорсько-викладацького складу, так і студентів правничих шкіл. Такі обмеження, порівняно з загальними правилами, що містяться у Законі, повинні стосуватися таких сегментів суспільного життя: а) формування професійних стандартів правничої професії; б) формування етичних стандартів правничої професії; в) формування умов доступу до правничої професії; г) формування Стандарту правничої освіти та Стандарту освітньої діяльності правничих шкіл; г) акредитації правничих шкіл та оцінки якості їх освітніх послуг. Усі вони повинні бути чітко вписані у Законі України «Про регульовані професії».

Зі свого боку, викладачі правничих шкіл, що відповідають за формування у майбутніх правників одних і тих же якісно споріднених груп професійних компетентностей, повинні утворювати громадські професійні об'єднання для вироблення спільних підходів до розуміння змісту цих компонентів і методичних прийомів їх прищеплення студентам. Необхідність створення таких громадських професійних об'єднань науково-педагогічних працівників правничих шкіл слід передбачити у Стандарті їх освітньої діяльності. Однак практичну роботу у цьому напрямі необхідно розпочати відповідним суб'єктам невідкладно, ще до ухвалення такого Стандарту.

Крім того, чимало ключових питань реформування правничої освіти в Україні не можуть бути якісно вирішені за допомогою лише громадських ініціатив чи інших волонтерських форм роботи. Серед таких — підготовка банку якісних тестових завдань для цілей проведення загальнонаціонального вступу у магістратуру зі спеціальнос-

тей «Право» та «Міжнародне право» на основі комп'ютерного тестування за принципами ЗНО або для цілей проведення загальнонаціонального випускного іспиту з бакалаврату цих спеціальностей на таких же умовах. Вступ у магістратуру зі спеціальності «Право» у 2017 р. показав, що волонтерські засади у цій справі вкрай недостатні, оскільки любителі чи аматори неспроможні замінити ролей професіоналів у справах державного значення. Фінансування розробки достатнього банку якісних тестових завдань для вступу у магістратуру зі спеціальностей «Право» та «Міжнародне право» на основі комп'ютерного тестування за принципами ЗНО в умовах наявних українських реалій на перших порах, найімовірніше, повинні взяти на себе міжнародні інституції, які вже впродовж багатьох років опікуються реформуванням судової системи, зокрема й юридичної освіти в Україні.

Зміна після Революції Гідності парадигми розвитку українського соціуму із державоцентристської на людиноцентристську зумовлює також неминучість аналогічних змін парадигми розвитку української юридичної (правничої) освіти. Цього вимагають ще й інші найзлободенніші виклики, що постали перед нею: відсутність державної стратегії і взагалі будь-якої послідовної

державної політики у сфері юридичної (правничої) освіти та загального доступу до правничої професії; академічна недоброчесність значної частини викладачів і студентів правничих шкіл та корупція, пов'язані з професійною підготовкою правників і контролем її якості; необхідність заміни моделі підготовки правника академічного типу у виші на модель підготовки правника практичного типу, що відповідає новітнім запитам суспільної практики; вкрай слабка мотивація учасників освітнього процесу у правничих школах, передусім викладачів і студентів, до забезпечення якіснішої підготовки правників.

Їхньому подоланню вирішальним чином сприятимуть прийняття законів України «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» та «Про регульовані професії», державного Стандарту юридичної (правничої) освіти та державного Стандарту освітньої діяльності правничих шкіл. Вони спроможні гарантувати: якість української юридичної (правничої) освіти не нижче європейських стандартів юридичної (правничої) освіти; незалежний і прозорий механізм загального доступу до правничої професії; створення передумов для підвищення якості правничої науки як атрибутивної складової якісної юридичної (правничої) освіти.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Habermas J.* Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus / J. Habermas. — Fr./M., 1976.
2. *Berman H. J.* Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition, Harvard, Cambridge / H. J. Berman. — Harvard University Press, 2009. — 672 p.
3. *Загальна* декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015
4. *Конвенція* про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/tu/995_004
5. *Конституція* України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
6. *Угода* про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011
7. *Головатий С.* Конституційні зміни 2016 року щодо правосуддя: нагальна потреба в реформі правничої освіти (тези) / С. Головатий // Право України. — 2016. — № 11.
8. *Барабаш Ю.* Аналіз проєкту Концепції реформування юридичної освіти в Україні у світлі отриманих відгуків за результатами регіональних обговорень. Звіт експерта Програми USAID «Нове правосуддя» / Ю. Барабаш. — Київ, 2017.
9. *Про вищу* освіту. Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII (зі змінами та доповненнями від 28 вересня 2017 р. № 2145-19) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

10. Закон України «Про вищу освіту». — Київ : Персонал, 2015.
11. Процедура та критерії розміщення державного замовлення на підготовку магістрів (на основі освітнього ступеня бакалавра) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mon.gov.ua/citizens/zv%E2%80%99yazki-z-gromadskisty/konsultacziyi-z-gromadskisty/gromadske-obgovorennya-2017.html>
12. Про затвердження порядку надання платних послуг державними та комунальними навчальними закладами : наказ Міністерства освіти і науки України, Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України від 23 липня 2010 р. № 736/902/758 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1196-10>
13. Tanaka M. Japanese Law Schools in Crisis: F Study on the Employability of Law School Graduates? / Masahiro Tanaka // *Asian Journal of Legal Education*. 2016. — № 3 (1). — Pp. 38–54.
14. Костенко О. Щодо антикорупційного потенціалу «людського фактора» або про «камінь, яким зневажали будівничі» / О. Костенко // *Право України*. — 2015. — № 12.
15. Концепція вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://mon.gov.ua/activity/education/vishha/konceptziya-vdoskonalen-nya-pravnichoyi-\(yuridichnoyi\)-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika-vidpovidno-do-evropejskix-standartiv-vishhoji-osviti.html](http://mon.gov.ua/activity/education/vishha/konceptziya-vdoskonalen-nya-pravnichoyi-(yuridichnoyi)-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika-vidpovidno-do-evropejskix-standartiv-vishhoji-osviti.html)
16. Ступницька Наталія. Шановний читачу! // Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право : навч. посіб. / за заг. ред. Р. С. Мельника. — Київ : Ваіте, 2014.
17. Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії : проект Закону України від 28 вересня 2017 р. № 7147 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62613

REFERENCES

1. Habermas J. Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus, Fr./M., 1976.
2. Berman H. J. Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition, Harvard, Cambridge, Harvard University Press, 2009, 672 p.
3. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10 grudnia 1948 r. [The Universal Declaration of Human Rights from December 10th]. Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
4. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 4 lystopada 1950 r. [The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 11th 1950]. Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_004
5. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254к/96-VR [The Constitution of Ukraine from June 28th 1996 № 254к/96-VR]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
6. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony vid 27 chervnia 2014 r. [Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part from June 27th 2004]. Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
7. Holovatyi S. Konstytutsiini zminy 2016 roku shchodo pravosudiv: nahalna potreba v reformi pravnychoi osvity (tezy) [Constitutional Amendments of 2016 on Judiciary: an Urgent Need for Reform of Legal Education (Thesis)], *Pravo Ukrainy*, 2016, no. 11.
8. Barabash Yu. Analiz proektu Kontseptsii reformuvannya yurydychnoi osvity v Ukraini u svitli otrymanykh vidhukiv za rezultaty rehionalnykh obhovoren [Analysis of the Draft of the Conceptual Framework for Reforming Legal Education in Ukraine in the light of the Feedbacks Received During Regional Discussions], Kyiv, 2017.
9. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2014 r. № 1556-VII (zi zminyamy ta dopovnenniamy vid 28 veresnia 2017 № 2145-19) [Law of Ukraine on Higher Education with Amendments and Additions]. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
10. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [Law of Ukraine on Higher Education], Kyiv: Personal, 2015.
11. Protседura та kryterii rozmishchennia derzhavnoho zamovlennia na pidhotovku mahistriv (na osnovi osvitnoho stupenia bakalavra) [The Procedure and Criteria for Placement of the Government Orders for Masters Training (on the Basis of the Bachelor's Degree)]. Available at: <http://mon.gov.ua/citizens/zv%E2%80%99yazki-z-gromadskisty/konsultacziyi-z-gromadskisty/gromadske-obgovorennya/2017.html>
12. Pro zatverdzhennia poriadku nadannia platnykh posluh derzhavnymy ta komunalnymy navchalnymy zakladamy: nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy, Ministerstva ekonomiky Ukrainy, Ministerstva finansiv Ukrainy vid 23 lypnia 2010 r. № 736/902/758 [Joint Regulation of the Ministry of Education and Science of Ukraine, the Ministry of Economic Affairs of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine on the Approval of the Procedure for Providing Paid Services by the State and Municipal Educational Institutions]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1196-10>
13. Masahiro Tanaka, Japanese Law Schools in Crisis: F Study on the Employability of Law School Graduates? *Asian Journal of Legal Education*, 2016, no. 3 (1), pp. 38–54.
14. Kostenko O. Shchodo antykoruptsiinoho potentsialu «liudskoho faktora» або про «kamin, yakym znevazhaly budivnychi» [Anti-corruption Potential of the «Human Factor», or the «Stone Which the Builders Rejected»], *Pravo Ukrainy*, 2015, no. 12.

15. Kontsepsiia vdoskonalennia pravnychoi (iurydychnoi) osvity dlia fakhovoi pidhotovky pravnyka vidpovidno do yevropeyskykh standartiv vyshchoi osvity ta pravnychoi profesii [The Concept of Improvement of the Legal Education for the Professional Training of a Lawyer in Accordance with the European Standards of Higher Education and the Legal Profession]. Available at: [http://mon.gov.ua/activity/education/vishha/konczepczya-vdoskonalennya-pravnychoyi-\(yuridichnoyi\)-osviti-dlya-faxovoyi-pidgotovki-pravnyka-vidpovidno-do-evropejskix-standativ-vishhoyi-osviti.html](http://mon.gov.ua/activity/education/vishha/konczepczya-vdoskonalennya-pravnychoyi-(yuridichnoyi)-osviti-dlya-faxovoyi-pidgotovki-pravnyka-vidpovidno-do-evropejskix-standativ-vishhoyi-osviti.html).
16. Stupnytska Nataliia. Shanovnyi chytachu! [Dear Reader!], *Melnyk R. S., Bevzenko V. M. Zahalne administratyvne pravo*, Kyiv, 2014.
17. Pro yurydychnu (pravnychu) osvitu i zahalnyi dostup do pravnychoi profesii: proekt Zakonu Ukrainy [Draft of the Law of Ukraine on the Legal Education and Universal Access to the Legal Profession]. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62613

Пацурківський П., Гаврилюк Р. Ціннісні виклики українській юридичній (правничій) освіті

Анотація. Зміна парадигми розвитку українського соціуму з етатистської на людиноцентристську з неминучістю вимагає аналогічної зміни парадигми розвитку й української юридичної (правничої) освіти. Цього вимагають й інші небезпечні виклики, що постали перед нею: відсутність державної стратегії і взагалі будь-якої послідовної державної політики у сфері юридичної (правничої) освіти; академічна недоброчесність значної частини викладачів і студентів правничих шкіл, передусім корупція, пов'язані з професійною підготовкою правників і контролем її якості; відірваність сучасної правничої освіти від актуальних потреб суспільної практики та недооцінка практичної підготовки правників ще у вишах; вкрай недостатня мотивація учасників освітнього процесу у юридичних (правничих) школах, передусім викладачів і студентів. Їхньому подоланню вирішальною мірою сприятиме прийняття Закону України «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» та державного Стандарту юридичної (правничої) освіти в Україні.

Ключові слова: юридична (правнича) освіта, правнича професія, загальний доступ до правничої професії, європейські стандарти юридичної (правничої) освіти, європейські стандарти правничої професії, європейські стандарти загального доступу до правничої професії.

Пацуркивский П., Гаврилюк Р. Ценностные вызовы украинскому юридическому (правовому) образованию

Аннотация. Изменение парадигмы развития украинского социума из этатистской на человекоцентристскую с неизбежностью требует соответственной замены парадигмы развития и украинского юридического (правового) образования. Этого требуют и другие опасные вызовы, которые предстали перед ним: отсутствие государственной стратегии и вообще какой-либо последовательной государственной политики в сфере юридического (правового) образования; академическая недоброчестность преподавателей и студентов юридических (правовых) школ, прежде всего коррупция, связанная с подготовкой специалистов-правоведов и контролем за ее качеством; оторванность современного юридического (правового) образования от актуальных потребностей общественной практики и недооценка практической подготовки специалистов-правоведов еще в вузах; крайне недостаточная мотивация участников образовательного процесса в правовых школах, прежде всего преподавателей и студентов. Их преодолению в решающей степени будет содействовать принятие Закона Украины «О юридическом (правовом) образовании и общем доступе к правовой профессии» и государственного Стандарта юридического (правового) образования в Украине.

Ключевые слова: юридическое (правовое) образование, правовая профессия, общий доступ к правовой профессии, европейские стандарты юридического (правового) образования, европейские стандарты правовой профессии, европейские стандарты общего доступа к правовой профессии.

Patsurkivskiy P., Havryliuk R. Value Challenges to Ukrainian Legal Education

Annotation. Paradigm shift of development of the Ukrainian society from a state – centric to a human centric one inevitably requires the similar change also in the paradigm of development of the Ukrainian legal education. The same is required by the other most dangerous challenges facing it: lack of the state strategy and, in general, any consistent state policy in the field of legal education and the access to legal profession; academic misconduct of teachers and students of law schools, first of all, corruption and bribery related to the professional training of lawyers and its quality inspection; divorcement of modern legal education from real needs of social practice and the underestimation of practical training of lawyers still at higher educational institutions; extremely weak motivation of the participants in the educational process in law schools, especially of the teachers and the students. The adoption of the Law of Ukraine «On Legal Education and Public Access to Legal Profession» and to the State Standard of Legal Education will contribute to overcome this problem.

Key words: legal education, legal profession, public access to legal profession, European standards of legal education, European standards of public access to legal profession.